

la Historia. La titula *Studien zur Geschichte der Juden im Königreich Aragonien während des 13. und 14. Jahrhunderts*, i amb més temps i practicant investigació pròpia podrà refer-la i ampliar-la.

Encara que pertany al període de l'anterior ANUARI, com que fins fa poc no havíem pogut conèixer el llibre de Mercedes van Heuckelum, que forma el volum 38 de l'esmentada col·lecció, dirigida per Finke, Below i Meinecke, ara l'apuntarem. Són títol es *Spiritualistische Strömungen an den Höfen von Aragon und Anjou während der Höhe des Armutsstreites* (Berlín, 1912).

Finalment, en Lluís Klüpfel publicà en *Vierteljahrsschrift für Sozial und Wirtschaftsgeschichte* (Revista trimestral d'història social i econòmica, volum XIe) un curiós estudi sobre els funcionaris de la cort catalana i la seva administració central a les darreries del XIIIe segle: *Die Beamten der aragonischen Hof und Zentralverwaltung am Ausgange des 13. Jahrhunderts*. En altra banda del present ANUARI ja fem menció d'altre treball més important del mateix malaguanyat autor alemany, dedicat a l'estudi de la política exterior del nostre Alfons II.

Bibliografia

Vida y escritos de D. Juan Fernández de Heredia, Gran Maestre de la Orden de San Juan de Jerusalén. Discurso leído en la solemne apertura de los estudios del año académico de 1913 a 1914, por el Dr. MANUEL SERRANO Y SANZ, Catedrático de la Facultad de Filosofía y Letras. — Zaragoza, 1913. 75 pp. fol.

J. DELAVILLE LE ROULX. — *Les Hospitaliers à Rhodes jusqu'à la mort de Philibert de Naillac (1310-1421)*. — París, 1913; VI-452 pp. 4.^t maj.

Tant la primera com la segona obra, que cabalment han vist la llum en el mateix any, coincideixen en estudiar (la segona sols parcialment), la gran figura del famós Mestre de Rodes, Joan Fernández d'Heredia, tal vegada la més europea que presenta la història d'Espanya en el segle XIV. Com aquesta figura està íntimament lligada al mateix temps amb la història política i àdhuc amb la literària de la nostra confederació, ens ocuparem primerament de la obra d'en Serrano i en quant a la segona solzament d'aquella part que's refereix a dita història nostrada, prescindint, en absolut, com és natural, dels capítols que's refereixen als demés Mestres de Rodes, per no caure ja dintre de l'objecte primordial del nostre Institut.

L'il·lustrat professor de la Universitat de Saragoça, Dr. Manuel Serrano Sanz, tan conegut per ses publicacions literàries, i àdhuc per ses obres històriques, no té d'esser presentat als nostres llegidors. Precisament en l'ANUARI anterior (p. 663-669), el nostre company Sr. Miret i Sans, publicà un extens comentari sobre una altra obra seva, fruit de llargues recerques, i que fa honor a sa reputació científica. I tingui's en compte, que aquí sols citem del Sr. S. S. aquella part de sa producció que's refereix a la nostra història; altrament la bibliografia seria encara molt nombrosa. El treball d'en S. S., encara que porta'l títol *Vida y escritos de D. Juan Fernández de Heredia, Gran Maestre de la Orden de San Juan de Jerusalén*, no és, de molt, una monografia completa d'aquest important personatge; perquè no és possible que semblants treballs puguin enquibir-se en la forma sempre aparatosa, i reduïda ademés a estrets límits, d'una inaugural universitària. El mateix S. S. ho entén així al declarar al final del seu treball, que no ha fet més que escriure un lleugeríssim compendi de la vida i escrits de l'H., per què altra cosa no li era lleguda en un discurs inaugural, i al manifestar a més que'l seu propòsit és, amb el temps, convertir aquesta lleugera narració en una obra més extensa, en la qual promet *aprofitar totes les notícies i documents* que's conservin de tan eminent personatge. A més el Sr. S. S. que coneix perfectament les fonts diplomàtiques i moltes de les bibliogràfiques a on anar a pouar els materials per a l'obra intentada, la va escriure indubtablement a corre-cuita, lluny dels arxius i de les grans biblioteques de consulta, i aprofitant solament curtes notícies preses en altres ocasions. De la mateixa manera que'ns ha donat un curiós anàlisi del *Cartulario magno de la Orden de San Juan de Jerusalén*, degut a l'H., i notícia i àdhuc la transcripció d'alguns documents, pocs, per desgracia, trets dels lligalls de les Comandes de Villed (v. gr. el de les *Adiciones*) i d'Alhambra o Alfambra, i sobre tot de l'esmentat gran Cartoral, li hauria sigut empresa faedora, si s'ho hagués proposat, despullar les importants fonts diplomàtiques de la Orden, que's conserven, juntament amb dit Cartoral, en l'Arxiu Històric Nacional. L'actual assaig està construït principalment sobre les clàries donades pels historiadors Zurita, Funes i Vertot, el darrer dels quals, per cert, no és la guia més segura, per a escriure la biografia del gran mestre aragonès. Fins ens assalten dubtes — tan de relisquentes la cita — que hagi pogut fruit

plenerament de la sòlida monografia d'en Karl Herquet sobre l'H. (Mülhausen in Th., 1878), i, per de comptat, no té cap notícia del segon treball del conciençut historiador alemany (*Der Johannitersgrossmeister Heredia und seine litterarische Bedeutung. Zeitschrift für allgemeine Geschichte, Kultur, Litteratur und Kuntsgeschichte* 1887, p. 769-92). L'Herquet sense haver pogut consultar l'Arxiu Històric Nacional de Madrid, els de la Corona d'Aragó, Priorat de Catalunya, Malta, Avinyò i Vaticà, que són les pedreres principals per a estudiar la historia de l'H., amb l'ajuda solament del ben informat Zurita, de l'asciençat Bossio (1) i d'en Pauli (2), n'ha teixit la més completa biografia que fins ara s'és publicada. Sols li mancà poder consultar la obra d'en Funes (3), i d'això se'ns planyia en l'any de 1887, quan estava preparant la nova redacció del seu estudi sobre l'H. Des del dia que l'Herquet escrigué les seves monografies (1878-1887), sols d'un altre meritíssim treball i d'un descobriment important respecte de l'H. ens cal parlar, perquè ací no venim a fer una exposició crítica de les fonts bibliogràfiques a consultar per a l'actual estudi. Ens referim al pròleg que acompanya la publicació de la Crònica de Morea, deguda a iniciativa del gran Mestre aragonès, escrit per l'eminent hispanista D. A. Morel Fatio (4). El descobriment de que fem menció és la lletra, ja famosa, que dirigí a l'H. l'humanista italià Colluccio Salutati, donada a conèixer per en Francesco Novati (5). D'ella ens donava notícia per primera vegada, quan era encara inèdita, el citat Sr. Herquet, i ella li serví principalment per a redactar el seu article de la *Allgemeine Zeitschrift* sobre la significació literaria de l'H. Respecte la bibliografia de les obres degudes a la feconda iniciativa d'aquest personatge, ha donat molta llum l'eruditíssima obra del malaguanyat Sr. Mario Schiff dedicada a la Biblioteca del marquès de Santillana (6).

Però la contribució més important que ha sigut aportada fins ara a la biografia (no pas a la significació literaria) de l'H., és el llibre del Sr. Delaville le Roulx, *Les Hospitaliers à Rhodes*. Com declara'l seu il·lustre prologuista, el marquès de Vogué, aquesta obra, encara que pòstuma, es deguda tota ella a la ploma del Sr. D. Dedicat per molt temps per enter a la historia de l'Orient llatí en la època de les Creuades, havia limitat fins ara en D. la seva activitat, en quant als Hospitalers, al període heròic d'aquesta Ordre. El *Cartulaire général des Hospitaliers*, el seu llibre principal, que conté un conjunt de 5.000 peces recullides en els arxius de tota Europa, es detura, per desgracia, en el precís moment de la instal·lació de l'Ordre en la illa de Rodes, cabalment quan comença per la historia de l'Orient català la època més interessant. Mes aquest esforç, tan prodigiós, encoratjà al Sr. D., com era natural, a escriure la historia completa de l'Hospital. El primer volum aparegué en 1904 i en ell pren l'Ordre des de sa naixensa fins a sa instal·lació en 1310 a Rodes. El present segon i darrer volum, arrenca des del mestratge de Foulques de Vilaret (1313-1327) i acaba amb la mort de Philibert de Naillac (1421). Es el període més brillant de la historia dels Hospitalers. Dels nou grans Mestres que hi apareixen, vuit són francesos, i sols per son naixement i vida política està estretament lligat a la historia de Catalunya D. Joàn Fernández de Heredia. Aquest després del famós Philibert de Naillac, és la figura més important en la historia de l'Hospital en el segle XIV, àdhuc i tot havent consagrat quasi sa vida entera al Pontificat i al Casal d'Aragó. La obra d'en D. és restada, per desgracia, incompleta; aixís i tot, li assegura un lloc d'honor entre'ls historiadors de l'Orient llatí. De la part consagrada a l'H. ens en ocuparem ara especialment.

La vida d'aquest famós personatge, que és un compendi de tota la historia política d'Europa en el XIV^è segle, mai havia estat estudiada tan a consciencia en ses relacions amb l'Hospital com en el present llibre. Dos arxius ha posat en D. a contribució, que fins ara's pot dir que no havien estat fonamentalment utilitzats pels erudits, respecte a la historia d'aquella famosa Ordre militar: el de la Castellanía d'Amposta i el de Malta, del qual havia tastat les primícies per a la de l'Orient llatí, En Carles Hopf, el més erudit dels seus recercadors. En quatre capítols del seu llibre, els V, VI, VIII i XI ens parla en D. de l'H. El darrer és tot consagrat a ell. En el primer estudia en D. els antecedents del futur gran Mestre, en el període més personal de la seva castellanía d'Amposta que regí prop de 30 anys (1349-1377) i ho fa furgant en el gran Cartoral espanyol i en els registres de dita Castellanía, existents en l'Arxiu Històric Nacional de Madrid, o en els de Malta. Uns i altres ens donen a conèixer la importancia que va adquirir el Castellà d'Amposta durant el magisteri de Pere de Cor-

(1) *Dell'istoria della sacra religione et Illma. milizia di S. Giov. Gerosolimitano*. Roma, 1629. 2 vol. in fol.

(2) *Codice diplomatico del sacro militare ordine Gerosolimitano*. Lucca, 1733. 2 vol. fol.

(3) *Crónica de la ilustrísima milicia y sagrada religión de San Juan Bautista de Jerusalén*. Valencia, 1626-39. 2 vol. in fol.

(4) *Cronique de Morée aux XIII et XIV siècles*. Genève, 1885, in. Publicada per la «Société de l'Orient Latins».

(5) *Epistolario di Colluccio Salutati...* Roma, 1893, II, 291.

(6) *La Bibliothéque du Marquis de Santillane*. París, 1905. Es un excel·lent comentari a aquesta obra l'article del Sr. R. Menéndez Pidal publicat en el *Bulletin hispanique*. París, 1908. X, n.º 4.

neilhan (1353-1355). En el del seu successor Roger des Pins (1355-1365), s'ocupa D. en el cap. VI, de la col·locació a H. dels priorats de Sant Gil (1356), el més ric de la Ordre, i de Castella (1355): El registre IV d'Amposta li proporciona notícies precises sobre l'administració del priorat de Sant Gil per l'H. des de 1357 a 1363. Ens informa després de l'actitut reservada de l'H. en front del nou gran Mestre, Robert de Juilly (1374-1377), del seu nomenament de prior de Catalunya (1369), per al qual li ofereix el material històric l'arxiu de son Priorat, existent a Sant Gervasi de Cassolas (Barcelona), i del creixement de la influència de l'H. que'l portà per fi a la més alta dignitat de l'Hospital. (1377). Els arxius de Malta i del Vaticà juntament amb la *Histoire des grands prieurs de Saint Gilles* de Raybaud son les principals fonts d'aquesta part. Mes on adquireix el llibre més relleu i novetat, es des de l'any 1377, en que l'H. ateny la realització del seu bell ensomni de grandesa per a l'Hospital, amb la possessió de la Morea. En D. ens fixa les dates del seu nomenament de gran Mestre (VIII-1377), les de la seva estada a Nàpols (21-XI a darrers XII 1377) i embarc vers la Morea, de sa arribada (24-IV-1378) de la seva presó i son deslliurament del poder dels Turcs (estiu 1378 a maig 1379), i de son retorn a Clarença (20-V-1379) i per últim, per no multiplicar les referències, la data important del retorn d'H. a Avinyó en l'estiu de 1382, indicant les principals escales del seu itinerari, v. gr. la feta a Barcelona (13-VI-1382). Tots aquests fets, abans tan confosament assenyalats pels historiadors, han sigut molt esclarits pels registres maltesos, i ensems amb ells, l'epissodi de la presa de possessió del Peloponès pels Hospitalers de sa estada en ell, durant quatre anys, i per últim les relacions i aliances dels Hospitalers amb els Navarresos.

En D. emperò, no'ns dona de la figura de l'H. una visió de conjunt tan completa com l'Herquet, Enfocant-la des d'un punt de vista parcial—el de la historia de l'Ordre—i limitat forçosament pel caràcter del seu treball, no'ns ha presentat tots els rics i pintorescs caires de aquell home extraordinari, la existencia del qual, com dèiem, es confón per complet amb la del segle XIV. El diplomàtic i el savi tenen en l'H. un relleu molt més alt, que'l cavaller de l'Hospital, per més que molt significués en la historia de l'Ordre l'antic castellà d'Amposta i el futur gran Mestre de Rodes. Per a conèixer-lo en aquells dos atractius aspectes, no n'hi ha prou amb el despullament dels registres de la castellanía d'Amposta, de Malta o del Vaticà; és precís comptar a més amb el nostre ric Arxiu de la Corona d'Aragó, al qual no s'han acostat, ni l'Herquet, ni en Delaville, ni en Serrano Sanz. Sols de la estada de l'H. a Rodes (1379-82) tan ignorada, hem trobat més d'una dotzena de documents en les nostres recerques, que no són definitives, sens comptar amb els publicats i aprofitats en treballs nostres anteriors (1). Molt més considerable és encara la contribució que hem aportat a la vida literaria de l'H. amb la nostra col·lecció de *Documents per a la historia de la cultura catalana mig-eval*, publicada per aquest INSTITUT. Cap d'aquests estudis els hem vist aprofitats per en D. que tan en contacte visqué amb Espanya, i no n'ha tret tampoc el partit que devia, tal vegada *spatiis exclusus iniquis*, el nostre amic i company, Sr. S. S. La historia de la vida diplomàtica i literaria de l'H. s'ha de refer, doncs, de soca arrel. En l'itinerari que n'hem intentat hem notat llacunes molt difícils d'omplir, amb la sola consulta del nostre arxiu: v. gr. des de 1310, data aproximada del seu naixement, fins a 1338; de 1341 a 1345; de 1352 a 1354. Des de que la personalitat de l'H. adquireix importancia les notícies abunden, més també hi ha anys d'aquesta existencia tan feconda dels quals apenes en sabem res, com per exemple, entre altres, els de 1371, 1372, 1375, 1376 i 1395.

I, no obstant, cap figura espanyola de l'Edat Mitjana va assolir una significació tan considerable com l'H. Ell i el gran Cardenal Gil de Albornoz van arribar a ésser en certes ocasions els veritaders directors dels destins del Pontificat. Noble representació del gentil-hom d'alta naixença, de caràcter emprenedor i cosmopolita, favoregut dels papes i dels reis, asciençat predecessor dels grans Mecenes del Renaixement clàssic, apassionat dels llibres i de les lletres, fastuós i de mires atrevides i enlairades, tossut en sos determinis com a bon aragonès, devorat per l'ambició i per l'afany de l'engrandiment de sa familia, fou l'H. a la vegada un diplomàtic i polític de primer ordre, fins al punt de que, en concepte d'en D. —exagerat sens dubte, mes digne de tenir-se en compte, perquè no solen ésser els estrangers molt benèvolos amb la nostra gent,— fou l'àrbitre dels destins de l'Europa cristiana, *el veritable cap de l'Esglesia y el veritable sobirà de l'Aragó*. Això darrer, sobre tot, no és cert. Al nostre rei Pere III li agradava rodejar-se sempre d'homes eminentes; els més grans del seu temps tingué per consellers: en Bernat de Cabrera, l'in-

(1) *La lengua y la cultura catalanas en Grecia*. Homenaje a D. Marcelino Menéndez Pelayo, en el vigésimo año de su profesorado. Madrid, 1899. II, 95. — *Atenes en temps dels Catalans*. ANUARI DE L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. Barcelona, 1907.

fant Pere, el mateix H., etc., mes mai es deixà governar per ningú. L'activitat política del nostre gran Mestre fou realment maravellosa. Prengué part, no sens gloria, en moltes de les batalles que's donaren en els camps més diferents de l'Europa; assistí al sagnant epíleg de la batalla de Crécy (1346); lluità en Mizlata (1348), aprop de Valencia, contra els agermanats de la Unió, i fou un dels primers cavallers que enlairà son penó en les torres de la ciutat rebel·le; combaté en Lluchmajor (1349) contra el rei Jaume el Desdixat; fou fet presoner a Poitiers (1356) pel Príncep Negre; dugué a la victòria les hosts de Catalunya - Aragó, contra les de Castella, en el combat d'Araviana (1359); veié rendits els Albanesos i Turcs en la presa de Lepant (1378), i, per fi, coronà aquesta vida heroica amb una de les expedicions navals més magnífiques del seu temps, conduint com almirall la cort pontificia des de les costes de la Provença a Roma (22-IX-1376 a 17-I-1377), portant pels carrers de la Ciutat Eternal, al front del triomfal seguici que acompanyava a Gregori XI, la senyera de l'Esglesia. La seva activa vida diplomàtica és impossible condensar-la en poques línies. Fou l'home de confiança de sis papes contemporanis, des de Clement VI (1342 a 1352) fins a Clement VII (1378-94). Innocent VI (1352-62), sobre tot, el va afavorir amb les més altes dignitats de la seva Ordre i el féu governador d'Avinyó. Els murs de la ciutat pontifical foren per ells restaurats i enfortits, i al seu braç degué més d'un cop la seva salvació. En les guerres amb la Unió d'Aragó i Valencia, i en la llarga i perillosa que tingué el rei Pere III d'Aragó contra Castella, leal vassall i conceller de son senyor, contribuí molt a la pacificació dels seus estats, i amb la seva hàbil diplomacia aixecà contra el crudel rei castellà una poderosa lliga d'enemics. En quasi totes les negociacions diplomàtiques del regnat de Pere III d'Aragó el veiem ficat, fins que les vicissituds de sa agitada vida política el portaren definitivament a Avinyó (1373-1376), després a Italia (1376-78) i l'Orient (1378-82), i altre cop a Avinyó (1382), on acabà sos dies en edat ja molt avançada (1396). Unes vegades sol, altres amb els més prestigiosos concellers del rei Pere negocià una lliga amb el de Castella contra els reis de Marroc i de Granada (1339), que tingué son epíleg en l'esplèndid triomf del Salado; intervingué en el projecte de casament del rei de Navarra (1351) i en l'al·liança entre Pere el Crudel de Castella i el d'Aragó (1352); canviats els aconeximents, procurà la d'Enric de Trastamara (1352) i tractà de guanyar la França i la Navarra a la causa catalana (1363); pactà més tard a Tolosa (1365) un tractat secret contra Carles el Dolent de Navarra; l'Enric de Trastamara li confià una delicada missió després de la batalla de Najera (1367), i a Moros i Tarbes intervingué en les conferencies per a reconseguir l'amistat amb el rei Eduard III d'Anglaterra (1367).

Però lo que dona més relleu al segell de cosmopolitisme que caracteritza la pintoresca figura de l'H. quan abandonà definitivament la seva terra, que havia estat l'antic estadi polític de la seva influencia, és la realització de la conquesta i del domini de la Morea, per la seva Ordre, somni de tota sa vida, vana i desastrosa quimera, de la qual els Hospitalers foren les primeres víctimes. Si un sentit més nacional de la seva política hagués guiat els seus passos, tal vegada haguessin anat d'una manera molt diferent els destins de la dominació catalana a l'Orient. Mes es donà el trist espectacle en aquelles terres llunyanes, que'ls seus tres amos, originaris tots d'una patria comuna, els Catalans, els Navarresos i les hosts comanades pel Mestre aragonès, vinguessin tots a les mans, en lloc de combatre contra els enemics comuns: els Grecs i els Turcs. Sobre aquest curiós episodi el llibre d'en D. ha portat nova llum, i ens mostra com des del primer entuvi aquells Navarresos que des de l'Albania havien ofert llurs serveis al rei d'Aragó, un cop ja treslladats a la Morea, es posaren en 1378 a les ordres dels Hospitalers. Sembla que abans de trobar aquesta sortida havien sigut allistats també per Rayner Acciajuoli, que ja tenia posada sa mirada sobre'ls Ducats catalans de Grecia. El nostre arxiu ha proporcionat, respecte de tot aquest confós episodi, materials més interessants àdhuc que'ls de Malta, els quals hem ja recullit en el nostre Diplomatarí de l'Orient Català, en curs de publicació. Lo únic que'ns permetrem adelantat aquí, és que'l rei Pere III no veié amb bons ulls l'aventura del seu vell amic i conseller, perquè en 1378 va prohibir an en Guillem de Guimerà — tal vegada l'antic governador del Rosselló (1344) i futur prior de Catalunya (1395) — i a altres comanadors i cavallers de l'Hospital, cridats per l'H. que aleshores era a la Morea, que se'n anessin amb ell (1).

Sembla impossible que amb l'activa vida d'home d'estat que portà el gran Mestre aragonès, li sobrès encara temps per a consagrar-se a les lletres. Perquè la vida diplomàtica de l'H. està encara realçada per aquest aspecte. En ell trobem un dels més significats i insaciables recercadors

(1) Doc. de Barcelona, 10 maig 1378. D. de l'O. C.

i promovedor de traduccions de llibres exquisits d'aquell temps i de compilacions històriques, en què prengué part activa; un bibliòfil intel·ligent i insaciable; un amic il·lustrat de l'antiguitat, que no sols anava darrera de tota mena de manuscrits dels autors clàssics—segons el testimoni d'un dels més erudits predecessors del Renaixement italià, Colluccio Salutati—amb zel infatigable i una bona fortuna que aquest li envejava, sinó que va ésser el primer que hagi fet traduir a una llengua moderna un historiador grec i un cronista bisantí. L'únic vestigi d'hellenisme i de bisantinisme que apareix en la literatura espanyola de l'Edat Mitjana es deu al famós aragonès; i no hi ha dubte que en aquesta anticipada direcció, representada per les versions de Plutarc, Zonaras i qui sap si també de Tucídides, hi tingué molta part el seu sejour de prop de quatre anys a Rodes i la Morea.

En l'interessant boldró d'obres adés clàssiques, adés d'altre gènere, relacionades amb la historia o amb les lletres de l'Orient, s'hi veu com la obsessió de la Grecia antiga i bisantina, i el desig de fer-la conèixer als seus contemporanis, i s'hi sent com el record viu sempre de la visió d'un país exòtic i excepcional que li degué causar una impressió fondíssima. Per això en la modesta literatura aragonesa, a la que li dóna sos més preuats títols de gloria, ve a ésser un èmul únic i solitari dels Bersuire, dels Decembri i Salutati. Com Alfons V en la cort de Nàpols, es va voltar a Avinyó d'homes de lletres i de llibres exquisits, i perquè la semblança sigui encara més perfecta, hi va cridar un obscur erudit grec poliglota, bisbe de la Tracia, el qual en més modesta esfera s'anticipà gairebé un segle i mig a aquells sabis bizantins que, coberts encara amb la pols de les runes de Bizanci, traslladaren a les ciutats d'Itàlia les despulles de l'antiga civilització grega. Mes no fou sols a Avinyó on l'Heredia va arribar a fer-se una biblioteca d'autors clàssics, tal vegada la més important del seu temps, sinó al seu castell de Casp (1).

De la importància i riquesa de la biblioteca de l'H. n'és un testimoni capdal la llarga lletra que als darrers anys de sa vida li va adreçar l'erudit florentí Colluccio Salutati (1331-1406). Separant-ne tot l'enfarfagament retòric del seu inflat elogi de la historia, se'n treu de sa lectura el convenciment ferm d'una admiració i consideració extraordinàries de l'humanista italià envers el bibliòfil aragonès. No sols considerava la seva llibreria com la més rica del seu temps en autors clàssics, sinó com una de les poques en què's podia trobar amb tota seguretat qualsevol manuscrit molt recercat. Però sobre tot era abundantíssima en obres històriques. «Inter alia quibus delectaris, est copia cumulatioque librorum, in qua re tanto studio, tantaque cura vacasti, ut iam sit omnibus persuasum frustra librum quaeri quem apud te non contingerit reperiri. Sed inter alios te praecipue dilexisse semper historicos.» I en altre lloc afegia, parlant de la immensa perdua de llibres històrics llatins, causada per la incuria de més de sis segles: «Scio tamen quod ex istis forsan poterit aliquis venire in manus tuas, aut ubi reperiri valeant explorasse, qui super alios nostri temporis fueris rerum huiusmodi curiosissimus inquisitor» (2). I al dir això es referia el Salutati no a certs autors que ell anomena vulgars, com v. gr.: Eusebi, Casiodor, Josefo, Beda, Orosi, Paul Eutropius, etc., sinó a altres per ventura per l'H. vistos o posseïts, com el Titus Livi, complet, Trogo Pompeu, Q. Curcius, Salusti i sobre tot Plutarc, el més desitjat de tots per l'erudit italià.

Una amistat més íntima que amb l'humanista florentí, lligà l'H. amb els reis d'Aragó, Pere III i Joan I. Els documents que respecte de les seves relacions literàries amb aquests dos monarques hem publicat en el nostre Diplomatarium sobre la cultura catalana mig-aval ens permeten avançar alguna conclusió nova i interessant sobre l'activitat literària del gran Mestre i en aquest aspecte de la seva personalitat ens detindrem un xic més, per tal com ha estat el més desatès pels autors de les dues monografies analitzades en aquesta modesta recensió. Aquesta activitat tingué dos centres principals: Aragó i Avinyó. No fou deguda únicament a la influència de la cort pontificia en una època de brillant cultura, en que fou visitada per humanistes com Petrarca i C. Salutati. Tot lo que's digui de les coneixences literàries de l'H. en aquell centre amb aquests o altres erudits, fins ara està destituït de tot sòlid fundament. L'origen de la seva vocació literària, sobre tot de sa afició als estudis històrics, dels que fou gran promovedor, ve de molt lluny, i ja vint anys abans de sa aparició en el món de les lletres ne veiem probes. N'és una el gran Cartoral de la Ordre, que, trobant-se en 1349 en son castell de Villel, manà començar i recopilar.

(1) En tenim d'això una prova en una carta que des d'aquesta vila li escriví el seu gran amic de lletres, el rei Joan I (27 abril 1391), en la que li diu que ha entrat a l'arxiu dels seus llibres del dit castell, «e reconocidos los libros de aquell, trobemos ni uno clamado o intitulado Vigencius de re militari, el qual.... havemos lo sacado del dicto archivo e levado con nos». *Documents per la historia de la cultura catalana mig-aval*, INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. Barcelona, 1908. I, p. 413. Sempre que més endavant ens referirem a alguns d'aquests documents, cosa que haurem de fer amb freqüència, els designarem amb la sola indicació de la inicial D. seguida del nombre corresponent.

(2) Francesco NOVATI, *Epistolario di Colluccio Salutati*.... II, 291.

La vida intel·lectual de l'H. en la seva patria en relació amb els seus dos sobirans, Pere III i Joàn I, es divideix en dos períodes perfectament delimitats. En el primer, que'ls nostres documents inclouen entre'ls anys 1362 i 1372, és el rei Pere III, qui se'ns presenta sempre en escena amb el seu gran amor als llibres històrics, demanant-ne exemplars al seu savi amic, per a llegir-los o fer-los traduir. El segon període té per centre Avinyó, i sembla correspondre al de major intensitat de treball del Mestre aragonès, des de 1382 fins a 1396. En els documents d'aquesta època és gairebé Joàn I, infant o rei qui se'ns apareix quasi sempre en escena. Malgrat els quaranta anys de ventatja que li portava l'H., l'amistat literaria, i adhuc la política, prengueren un caràcter molt més íntim que amb el rei son pare, fins a l'extrem d'haver-se ficat l'H., en les disensions que esclataren entre aquell i l'infant, amb sentiment de manifesta parcialitat envers aquest. L'afició de Joàn I ja no fou encaminada únicament envers els llibres històrics en general com en Pere III, sinó principalment envers els autors clàssics. El rei Joàn fou indubtablement, abans d'Alfons V, el monarca més il·lustrat de tots els de niçaga comtal, el verdader August i Mecenes alhora de la civilització catalana. El rei Pere el Cerimoniós fou un *dilettante* mig-egal; el rei Joàn I ja pertany gairebé al Renaixement. No cal sinó citar els llibres per un i altre demanats. Per part de Pere III (1362 a 1372), la *Suma de les histories del món* en francès, el Paul Orosi, l'*Isidorus magnus* (Sant Isidor) i el *minor* (el Pacenc), i l'Eutropi (Paulus Europius o Eurosus), prometent-li enviar, a més, la traducció (és de suposar que l'aragonesa) de les *Cròniques dels reys d'Aragó*, perquè les pogués continuar en sa *Gran Crònica d'Espanya*. En la correspondència de Joàn I, infant i rei (1382 a 1396), es parla d'un *libro de todas las historias*, que no hem sabut identificar, de Trogo Pompeu; de Justí; de Titus Livi; de Vegeci, de la *Gran Crònica d'Espanya*, i de diverses traduccions de llibres grecs, clàssics o bizantins; Plutarc, Josefus: *de bello judaico*; *Libre dels Emperadós*, *Crònica de Grecia*. En conjunt figuren en l'epistolari literari que's conserva en nostre Arxiu nacional del rei Joàn uns quatorze autors o llibres caracter clàssic o bizantí.

La correspondència de Joàn I amb l'H. comença després del retorn d'aquest de Rodes, quan cabalment s'havien refredat les relacions entre l'infant i el rei son pare per doble casament, del primer amb Na Violant de Bar, i del segon amb Na Sibilia de Forcià. L'H. es posà resoltament al costat del primogènit, i quan en el penúltim any de la vida del vell rei d'Aragó, gosà reptar-lo per la seva conducta envers el seu fill, Pere III contestà al Mestre amb una d'aquelles gràfiques cartes, plenes de crudel ironia, demanant-li «qui son aquells grans Mestres qui tenen en la venguda de les companyes... per tal que sabuts aquells, mills puscam creixer en rostir, si mester serà, la salça que'ls aparellam.» (Doc. de 14 desembre 1385.)

Aquestes dues etapes principals de la activitat literaria de l'H. (1362-72 i 1382-96), corresponen perfectament a dues èpoques de relativa tranquil·litat en la seva agitada vida política. Des de que deixà sa terra nadiua per a anar a cercar per primera vegada en la cort papal d'Avinyó un camp més ample per a sos somnis d'engrandiment, poques estones vagatives podien oferir-se-li per al conreu de les lletres. Cridat pel seu rei torna a Aragó a fi de posar-se al seu costat en el difícil conflicte de les Unions i de la guerra de Mallorca, (1347-49) i ja no's pogué de les terres de la confederació fins a 1354. Retorna en aquest any de nou a Avinyó, per emprendre tot seguit per dever d'obediència'l seu viatge a Rodes en 1354-55. Es de suposar que allí no degué perdre'l temps, i que hi començaria a recullir manuscrits grecs, sobre tot historials, perquè aquella illa fou un dels centres de l'hel·lenisme mig-egal d'ells més abastat. Novament emprengué el camí de la ciutat papal, on passà dos anys (1355-57). Molt prest s'emboicà en les lluites entre França i Anglaterra. Presoner a Poitiers (1356) es deslliurà mitjançant un fort rescat, i es treslladà altre cop a Avinyó, on el papa, protector seu, procurà realçar sa decaiguda fortuna amb la concessió de les dignitats més altes i riques de l'Ordre, després del suprem magisteri. Més tart la guerra de Castella el cridà a sa patria (1357-61). Una nova estada a Avinyó (1361-66) fou per l'H. un període de intensa activitat diplomàtica i és probable que també ho fos d'intensa labor intel·lectual. En ell fa cabalment sa primera aparició literaria en les relacions amb Pere III d'Aragó. Des de Perpinyà se li adreà aquest el 21 maig 1362, demanant-li *unes histories fetes novellament per un monjo negre*, que comprenien els successos del món des d'Adam al seu temps. La frase amb que comença el rei la seva lletra indica que l'H. es trobava ja en plè període de producció històrica; que havia ja començats a recullir els materials per a la nombrosa serie de compilacions historials que projectava; *entes havem que vos havets copies de diverses istories.* (D. 206.) No hem pogut verificar a quina historia's referia aquí el rei Cerimoniós. Sols sabem que la vasta compilació del monjo negre francès la feu treslladar l'H. en vulgar català, i aquest es l'únic cas en que'l castellà d'Amposta abdicà de sa propia llengua, per la qual sentí sempre tan especial predilecció. Sa fal·lera per les obres histò-

riques li era ja ben coneguda al rei d'Aragó, perquè sa lletra, acaba com la de C. Salutati; demanant-li que de tota mena de histories que tingués, així en llatí, com en qualsevol llenguatge, ne donés copia a l'abat d'Arlés, i a fra Jaume Domenech, col·laboradors de Pere III en la traducció i recerca de llibres d'aquest genre.

Fins 1370 en que feia ja tres anys que l'H. tornava a esser a Aragó no trobem nous testimoniatges de ses tasques literaries. Acabada la perfidiosa guerra de Castella amb la batalla de Montiel (1369), i la que esclatà poc després amb D. Enric de Trastamara, en la que's recomanà a l'actiu castellà d'Amposta la defensa de la frontera, li va lleure des de 1370 a 1373 consagrar-se de nou en sa terra a les tasques literaries. L'esforç de major empena d'aquesta època sembla haver estat la primera part de la *Gran Crònica de Espanya*, que ja era començada en l'any 1372 i en la redacció de la qual sembla haver intervingut personalment (D. 248). Fou acabada dita primera part segons resa el seu *explicit* el 13 gener de 1385. L'H. la degué enviar una vegada llesta a l'infant Joàn, perquè en 1386 veiem que aquest demana amb molta insistencia per quatre vegades la seva *taula*, per no ésser complida en el llibre que li havia tramés (1). En 1388 participava l'infant a l'H. haver-la llegida, i li pregava que li enviés la segona part (D. 398). Altre cop sol·licitava aquesta obra, ja completa, en 1396, després de la mort del seu autor (D. 433). Els documents per nosaltres publicats avancen més d'una dotzena d'anys la redacció d'aquesta crònica, amb la qual va voler el gran Mestre aragonès emular el rei Sabi de Castella.

En l'any 1373 amb la nova estada a Avinyó (1373-1376) sembla que tornen a estroncar-se les relacions literaries de l'H. amb el rei d'Aragó, i qui sab si també la seva activitat intel·lectual. El seu prestigi sempre creixent; l'important paper que juga en els afers de l'Ordre, de caràcter internacional; la presidència de capítols generals, en son caràcter de lloctinent del gran Mestre; les noves comanadories de Montpeller i d'Aliaga (1374), amb que s'enriquí; els preparatius del famós *Passagium* a Grecia; una nova orientació política en fi, en la seva carrera diplomàtica, són motius suficients per a explicar-nos aquesta solució de continuïtat, que s'extén fins l'any 1382, en que'l nou gran Mestre fixa definitivament a Avinyó son hostatje. Els quatre anys (1376-1382) passats a Italia, a la Morea, a l'Albania, en poder dels Turcs, i per últim a Rodes, estàn massa plens de vicissituds per a suposar que l'H. pogués dedicar-se a la confecció de vastes obres històriques. Això explica perfectament que alguna com la *Gran Crònica d'Espanya* restés interrompuda durant tant de temps i no fos acabada en sa primera part fins 1385. Sa relativament llarga detenció a Rodes (uns dos anys i mig) degué esser ja més profitosa per a les lletres, i és probable que d'ella arranqui la nova direcció bisantina que's presenta en la segona etapa de sa producció literaria, unida a la clàssica. Aquesta segona etapa, la més feconda, la més interessant en problemes literaris, s'extén, com hem dit abans, des de l'any 1382, fins quasi a la vigília mateixa de sa mort (1396), perquè tot just el 24 octubre 1393, acabava a Avinyó el copista aragonès, Bernat de Jaca, sota ses ordres, la curiosa *Crònica de Morea* aragonesa, l'única participació que hem tingut els espanyols en la historia escrita de la Grecia continental.

En la impossibilitat de fer remarcar tots els aspectes de la producció d'aquesta segona època i sobre tot el de les relacions literaries de l'H. amb el rei Joàn, iniciades, segons els documents existents, cinc anys abans de pujar aquest al solí, ens fixarem únicament en el seu aspecte hel·lènic, que és no sols el més exòtic, sinó que constitueix, per lo que s'anticipa al moviment del Renaixement, un dels epissodis més curiosos en la historia general de la cultura europea.

Al costat dels llibres clàssics demanats per Joàn I al seu antic amic i mestre, el Justí, el Trogo Pompeu, no gens fàcil d'adquirir, el Titus Livi, suposém que complet, plat exquisit dels gurmants intel·lectuals de l'època, el Josefus, el Vegeci, lo que crida més l'atenció en aquesta correspondencia literaria és la seva fal·lera per les traduccions de llibres hel·lènics, ja bisantins, com el *Libre dels emperadós* i la *Crònica de Morea*, ja grecs, com el Josefus i Plutarc. Què bé es diu tot aquest afany seu pels llibres grecs, que fins el va portar en una ocasió a exercir de bibliopirata, apoderant-se a viva força de *tres volums de llibres grans de les istories de Grecia* (D. 434), amb el fet d'haver estat el primer sobirà europeu que hagi sentit i manifestat desitjos de visitar Atenes! Però cap d'aquests llibres ofereix tant d'interès literari com el Plutarc. Entre tots quants l'H. va arribar a arreplegar en la seva selecta biblioteca, el Plutarc fou el que més excità la cobdicia de l'erudit C. Salutati. «Ceterum scio, li deia, quod de greco in grecum vulgare et de hoc in aragonensium Plutarchum, *De historia XXXVIII ducum et virorum illustrium* interpretari feceris; habeo quidem rubricarum maximam partem; cupio si fieri potest, hunc librum videri: forte quidem transferam

(1) Arx. Cor. Aragó. Reg. 1,674, f. 16, 47 i 48 (14 i 25 Abril, 4 i 10 Maig 1386).

in latinum: ego autem habeo translationem Odysee Homeri in latino, quem librum *audio te quesisse*; si jusseris mittam hunc tibi...», etc. Del Plutarc existia, ademés, una traducció llatina d'una altra obra seva, *De remediis irae*, feta també per un grec, de la qual tal vegada degué tenir esment el famós humanista italià quasi al mateix temps que de la traducció deguda a l'H. Podria molt ben ésser que a aquest li arribés també notícia de la tal traducció, durant la seva estada a Morea perquè'ls Hospitalers ajudaren als Navarresos a pendre Tebes en l'estiu de 1379. Cabalment l'H. era a la Morea en aquest temps, ja deslliurat del poder dels Turcs (20-V-1379 — 29-IX-1379). Ara bé: el traïdor grec que va entregar Tebes als Navarresos fou son arquebisbe apòstata, fra Simó, profunde coneixedor de les lletres clàssiques i sagrades, i traductor de l'esmentat llibre de Plutarc, el qual va enviar a Salutati el seu amic Pere Corsini, cardenal de Porto (1374-1402). L'humanista florentí li endreçà, a son torn, pels anys de 1390 a 1396, una lletra donant-li compte de la impressió que li havia causat aquell llibre de l'autor de les *Vides paraleles*, «quem OLIM, de greco transtulit in latino, *jussione tua vir multe venerationis Simon archiepiscopus Tebanus*». (1) Aquesta frase indica que fra Simó traduí la obra de Plutarc, essent arquebisbe de Tebes (1366-1379), i abans de la seva apostasia. Hem esmentat aquest fet literari, perquè no deixa d'ésser una coincidència sumament interessant, que l'Occident tingués per primera vegada notícia de Plutarc per medi de dues versions, una llatina i l'altra aragonesa, degudes a dos personatges tan lligats a la historia de l'Orient català, com l'arquebisbe Simó de Tebes i el gran Mestre de Rodes.

Com hem dit ja altra vegada, l'aspecte més interessant de la figura de l'H. és, sens dubte, el de hel·lenista; el de recercador i impulsor de traduccions de llibres grecs que quasi ningú havia vist abans d'ell en l'Europa occidental. Sols el Petrarca, el pare del humanisme, se li anticipà en la tasca de fer traduir alguns dels grans models de la Grecia antiga. Els primers modestos descobridors de textos clàssics, entre ells alguns veronesos, que visqueren entre'l segle XIIIe i primera meitat del XIVe, no'n tingueren d'ells un vertader coneixemet. Guillem de Pastrengo, de la primera meitat del segle XIVe, el capdevanter del renaixement erudit italià, dóna ben-bé a entendre en les cites que fa d'alguns autors, com Simònides, Sòfocles, Safo, la manca de codis grecs en les biblioteques del seu temps (2).

Tornant ara al nostre Plutarc, no és cosa molt faedora el fixar la data en què fou feta sota la direcció de l'H. la traducció aragonesa de les *Vides paraleles*. Es un problema aquest en el que han intervingut diferents erudits, sense arribar a conclusions satisfactòries. El Sr. Morel-Fatio l'ha tractat amb la seva competència acostumada, aportant-hi interessants notícies, però, seguint la opinió de l'Herquet, dóna com resolt que degué ésser feta abans de 1377, perquè en Salutati no l'anomena en sa lletra famosa amb altre tractament que'l de Castellà d'Amposta, i sols en aquell any és quan l'H. arribà al gran magisteri de la Ordre. Segons en Francesc Novati, no pot ésser d'aquesta època, i nega, a més, la suposició admesa sobre l'estada del Salutati a Avinyó, i el seu probable encontre amb l'H. Es funda en que una carta tan important no la trobem registrada en la serie de les de Salutati de 1374-76; en que apareix, en canvi, barrejada amb altres posteriors de quinze anys, amb les quals té relacions estretes de semblança; i es funda, finalment, en la seva amplexa de doctrina i elegancia i sobrietat d'estil, qualitats que sembla no tenia el Salutati, quan era canceller de Florencia. A això s'ha d'afegir que l'humanista florentí torna a parlar de la traducció aragonesa de les *Vides de Plutarc* per ell demanada a l'H., i sens dubte aleshores no aconseguida, en la carta per ell endreçada en 20 de gener de 1395 a l'antipapa Benet XIII (3). Seria, en efecte, cosa extranya que dit humanista s'hagués decidit a demanar al pontífex aragonès, vint anys després, la mateixa obra, proposant-li també, en canvi, el mateix llibre, açò és, la traducció d'Homer. Es més probable, doncs, segons en Novati, que entre la lletra a l'H. i la a l'antipapa, no hi hagués transcorregut sinó un curt espai de temps i que'l Salutati, impacient, es valgués d'un mitjancer tan poderós per a atènyer sos desitjos. La única dificultat que's presenta és la de que fos possible que aquell ignorés que l'antic castellà d'Amposta havia ja obtinguda la més alta dignitat de la Ordre. Mes a això sols cal contestar, amb en Novati, que per tots els estats catòlics que reconegueren a Urbà V, el mestre H., partidari decidit de l'antipapa Clement VII, no era més que un intrús, al menys des de 1383, com se vulla que en aquest any el papa havia ja elegit en son lloc el napolità Riccardo Caracciolo, com l'únic llegítim Mestre de l'Hospital. Des de 1383, doncs, als ulls del Salutati, l'H. no tornava a ésser altra cosa que l'antic castellà d'Amposta.

(1) Francesco NOVATI, op. cit., II, 482.

(2) F. SABBADINI, *Le scoperte dei codici latini e greci ne' i secoli XIV e XV*. Firenze, 1903, p. 19, nota.

(3) Francesco NOVATI, op. cit., II.

Els documents del nostre arxiu sembla que venen a confirmar la conjectura d'en Novati, que la traducció de l'H. ha d'esser un bon xic posterior a l'any 1377. Per ells no podem dubtar que'l Plutarc aragonès havia arribat ja a mans del rei Joàn en 1389. En aquest any (Montçó, 6 de març) el rei Joàn concedia cent florins d'or de Aragó a Martí Brau pel seu treball en escriure *quendam librum vocatum Plutarco* (D. I. 399). Que aquest Plutarc no podia esser altre que la traducció aragonesa ho confirma el trobar-lo esmentat en l'inventari dels bens del rei Martí I, fet en 1410 per la reina viuda Margarida de Prades: «174. — Item un altre libre gros, appellat *Plutarco istorial grech*, en castellà..., lo qual comença: Esta es la taula; e faneix: Ornament es de Roma» (1). Tres anys abans l'havia demanat debades el rei, essent encara infant, al comte de Virtuts, Joàn Galeazzo Visconti, senyor de Milà (1378-1402), gran protector de les lletres i posseïdor ensems d'una rica biblioteca, juntament amb el Trogo Pompeu i Titus Livi, tres llibres que cabalment constituïen les tres esquesidats bibliogràfiques, tan cobejades per en Salutati (D. I. 377. Saragoça, 31 de març de 1386). La traducció aragonesa del Plutarc degué esser, doncs, feta a Avinyó aproximadament, des de l'any 1384 fins als volts de 1389. Ens fundem, ademés, en el fet de que en aquesta època és quan els documents del nostre arxiu ens comencen a parlar sovint de traduccions d'obres gregues (2), com també de l'arribada a Avinyó d'un anomenat *filosof grec*, és a dir, d'un savi o erudit grec, qui fou l'encarregat per l'H. de dur a cap les traduccions al grec modern, per a facilitar les aragoneses que volgué posseir a fi d'augmentar sa rica biblioteca de la ciutat pontifical (3).

Es molt difícil la identificació d'aquest personatge grec a qui devem la traducció aragonesa de Plutarc, i qui sab si també la de Tucídides (4). Els manuscrits de les versions italianes de les *Vides paraleles* diuen en les rúbriques que foren treslladades «di gramatica greca in vulgar greco in Rodi per una philosopho greco chiamato Demetrio Talodiqui (Calodiqui?), et di greco fu translata in aragoneso per un freire Predicatore vispo (sic) de Ludernopoli (alias Tudernopoli, Ludervopoli, Andrinopoli) molto sofficiente cherico in diverse scienze e grande ystoriale e esperto in diverse lingue, per comandamento del molto reverente in Jesu Christo, padre e signore, dicto Fray Giovanni Ferrandes di Heredia..... maestro dell'ordine dello Spedale di S. Giovanni di Gierusalem.....» (5). Aquesta afirmació tan categòrica sembla indicar que Calodiqui seria, en tot cas, el grec que treslladà a Rodes el Plutarc en grec vulgar, i el bisbe de Ludernòpoli o Andrinòpoli, el *filósofo de Grecia* que treslladava «libros de grec en nostra lengua» es a dir, a l'aragonès, cridat a Avinyó per a treballar sota la direcció de l'H.

No sols va encomanar l'H. al seu il·lustre amic el rei Joàn, la passió pel Plutarc, sinó també la del Titus Livi. *Sed in Livio magis et cordialius ferves*, li deia al primer el Salutati en sa esmentada epistola. La mateixa frase se li podria dedicar al rei d'Aragó veient la insistència amb que demanava l'historiador llatí en 1383 i en 1386 al Duc de Berry, sens dubte en la traducció francesa de Bersuire (D. 336 i 337); en el mateix any 1386 al senyor de Milà, Galeazzo Visconti (D. 377), i al de Verona, Antoni de la Scala (Ibid.) i al llegista valencià Domingo Mascó (D. 378), i, per últim, en 1396 l'exemplar que tenia el mateix H., després de la seva mort, als priors d'Aquitània, d'Alvernia i de Sant Gil (D. 433). Tot això sens comptar un Titus Livi en llenguatge sicilià que en l'octubre de 1390 es feia portar a Sant Boy (D. 408). L'infant al·legava a Galeazzo Visconti que ni a Espanya ni França havia pogut trobar aital llibre. Sembla doncs que solament l'obtingué d'en Domingo Mascó (6).

(1) J. MASSÓ TORRENTS. *Inventari dels bens mobles del Rey Martí d'Aragó*. *Revue hispanique*, XII, 438.

(2) *Documents*, I, n.º 372. Saragoça 18 gener 1386. «..... et entendemos que vos feytes trasladar las estorias de los griegos, porque vos rogamos que nos embiedes a dezir de que tractan en acabamiento». Amb aquest nom genèric de *istorias de los griegos*, em sembla que poden esser compresos el *Plutarc*, part del *Libre dels Emperados* i tal vegada la *Crònica de Morea*, de tots els quals es parla en els documents núms. 433 i 434 de l'any 1396. No deixa d'esser molt singular el cas, a que ens hem referit abans, de que estant el rei Joan a Figueres hagués fet descarregar el 2 maig 1396 quatre càrregues de roba, consignades a un mercader de Barcelona, per a apoderar-se de tres volums de les *Histories de Grecia*. Cabalment *La Grant coronica de los conquiridores* que's conserva avui en la Biblioteca Nacional, que conté diverses obres d'origen grec, consta també de tres volums.

(3) *Documents*, I, n.º 360. Elna 17 novembre 1384. «..... avedes aqui un philossofo de Grecia qui vos translada libros de grec en nostra lengua.....» Acaba l'infant demanant a l'H. que li enviï dits llibres o *translado de aquellos*. Document n.º 361. Perpinyà 11 desembre 1384. «e no res menos quando el filosofo griego sea venido que nos querades enviar traslat de todos aquellos libros que traera con si de Grecia». Aquest traductor grec es trobava a Avinyó en plena activitat de la seva tasca, en l'any 1386, com ho indica el doc. n.º 372, esmentat en la nota anterior.

(4) MARIO SCHIFF, *La Bibliothèque du Marquis de Santillana*, p. 20.

(5) MOREL FATIO, *Libro de los fechos*, etc., p. XX.

(6) No obstant es creia que'l rei Pere III el tenia també en la seva llibreria, i així veiem que després de sa mort el rei Joàn I el demana al seu germà l'infant Martí (gener 1387); mes la carta es incompleta i està inutilitzada. *Arx. Cor. Aragó*. Reg. 1952, f. 5. *Documents*, I, p. 149, nota 1.

La correspondència literària dels nostres dos reis Pere III i Joàn I amb el mestre H. podria donar lloc encara a molt interessants comentaris. Altres els faràn sens dubte, amb més acert que nosaltres. Emperò el poc fruit que n'han tret els autors de les dues obres aquí examinades, apesara de que alguns documents van ésser publicats fa setze anys en un homenatge europeu a una de nostres majors figures intel·lectuals (1), ens ha dut el trist convenciment de que molts dels esforços que'ls erudits consagrem a la història de la nostra cultura, en qualsevol de les llengües hispàniques, passen molts cops inadvertits, àdhuc fins als més diligents erudits estrangers. — A. R. LL.

FRANCESC CARRERAS I CANDI. — *Descripció política-històrica-social de Catalunya* (Apèndix a la *Geografia General de Catalunya*, volum *Catalunya*; A. Martín, editor, Barcelona, 1913; 340 pàgines del citat volum en 4.ta)

Aquest nou treball de l'infatigable historiador barceloní ve a ésser un útil complement de la *Geografia* que ha dirigit per encàrrec de l'editor Martín i la publicació de la qual està ja a punt d'acabar-se. No sols és obra d'agradosa lectura, sinó que servirà com a guia i norma en moltes ocasions als qui conreen la nostra patria històrica, puix, presentada en forma d'apartats amb els corresponents epígrafs, va tractant els punts d'interès; compilant i comprovant en cada un d'ells tot quant s'ha dit fins avui, de manera que quasi sempre constitueix la indicació de la darrera paraula del coneixement de cada fet històric. Llàstima, només, que les exigències editorials no li hagin permès donar tota l'extensió necessària a les cites bibliogràfiques i d'investigació documental, perquè el lector interessat en determinats punts pogués saber com eixamplar son estudi en els mateixos assumptes. Diem també investigació documental perquè, encara que és una obra de vulgarització, es descobreix aviat que el Sr. Carreras, en molts punts, dona fruits de la pròpia collita, tractant aspectes nous, rectificants fets fins ara erròniament descrits i jutjats, i aportant munió de detalls inèdits aplegats silenciosament en ses llargues tasques d'arxiu.

És, a més, una interessant i ben completa compilació del que fins ara s'ha conegut de la protohistòria a Catalunya i de les troballes fetes a la nostra terra corresponents a l'època preromana. Coneguda, emperò, l'especialitat en què ha sobressortit l'autor, es comprendrà fàcilment que la part més ben tractada i on se troben les novitats i rectificacions importants a què havem al·ludit és a l'Edat mitjana, en especial en els segles XIIIe, XIVe i XVe.

L'obra va acompanyada de multitud de gravats, alguns d'ells procedents de treballs publicats per l'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS i per l'Acadèmia de Bones Lletres (hauria estat convenient indicar-ho), i així mateix de notables reproduccions de cartes geogràfiques antigues, com el famós Mapa de la Tarraconense fet, en 1586, per Arias Montano, i el Mapa de Catalunya de Vrints, publicat a Anvers en 1605. No obstant, el Sr. Carreras no s'ha limitat a reproduccions: ha format i dibuixat expressament cartes de Catalunya a l'època antiga, marcant-hi els dòlmens i pedres miliars conegudes; en el període dels comtats independents i en el temps de l'expansió catalana a la Gal·lia Meridional, en la XII^a centuria. És evident que semblants cartes faciliten al lector el més exacte concepte dels fets històrics.

Havem, doncs, de recomanar al jovent que entra a l'estudi de la història catalana que no deixi de consultar l'obra del Sr. Carreras, molt més depurada de falòrdies i patollades que les que acostumen a ésser llegides, i partiràn així d'un repertori-sinopsi o sumari raonat dels principals punts històrics, exacte, ordenat i clar. — J. M. I S.

JOSEP M.^a POU I MARTÍ, O. F. M. — *Història de la ciutat de Balaguer* (Manresa, 1913; un volum en 4.ta de 392 pp.)

És aquesta obra, potser, la més recomanable de les monografies històriques locals darrerament publicades a Catalunya, sortint-se del patró usual, limitat a aplegar i reunir les poques noves que de les localitats es troben espargides per les cròniques i les històries generals. És fruit, en bona part, d'investigació directa practicada no sols a l'Arxiu municipal de Balaguer, sinó també al general de la Corona d'Aragó i al particular de l'antiga Col·legiata d'Ager, i amb menor intensitat en els de les Sèus de Solsona i Lleida. L'autor s'ha pogut aprofitar encara d'una col·lecció diplomàtica inèdita molt important i difícil de veure: la intitulada *Instrumenta varia*, formada per Caresmar i que

(1) *La lengua y la cultura catalanas en Grecia*. Homenaje a D. Marcelino Menéndez Pelayo... 1899.

comprèn molts volums de documents copiats en els arxius catalans. Menys diligent ha estat el P. Pou en punt a la bibliografia, puix s'hi observen aviat les deficiències. Així, per exemple, en el primer capítol, on ha tingut el bon encert d'ocupar-se molt breument dels orígens imaginaris de l'esmentada població, que tants disbarats feien escriure abans, i on tracta de la invasió sarraïna i dels començaments de la Marca Hispànica (acabant amb la reconquesta definitiva de Balaguer), no ha arribat a temps per a utilitzar el llibre d'en Serrano Sanz sobre el comtat de Ribagorça, i no ha conegut les interessants observacions d'en Codera sobre les diferents pèrdues i repeses d'Ager pels alarbs; observacions fetes a l'informe publicat de l'obra *Investigación histórica sobre el Vizcondado de Castellbó*. I en dit informe, ampliat posteriorment en un treball insertat en el mateix *Boletín de la Real Academia de la Historia*, hi hauria encara trobat notables observacions sobre la més exacta data de la batalla d'Albesa, que tanta influencia degué tenir en la sort de Balaguer. També hauria de citar un descobriment curiós del propi Sr. Codera en relació amb la ciutat historiada. En el discurs de recepció a l'Academia Espanyola va demostrar que ja en la IX^a centuria els catalans pronuncïaven *Balagué* i no *Balaguer*, suprimint la consonant final, com fem avui.

El capítol següent, dedicat a la reconstitució de Balaguer després de la definitiva reconquesta, està escrit aprofitant totes les noves que ha pogut aplegar sobre construcció de temples i ponts, concessió de cartes de població, constitució de gremis i confraries. Naturalment que pocs més rastres poden trobar-se d'aquell treball de restauració, i per això apareixen un xic massa barrejades les èpoques, corrent del segle XIIe fins al XVe.

Mancant-nos espai per a anar analitzant l'esmentat llibre, manifestarem que acaba a la guerra contra Napoleó, amb somera ressenya dels fets principals ocorreguts a Balaguer durant el segle XIXe. Dóna, a l'apèndix, biografies de fills il·lustres de la dita ciutat i una col·lecció de 71 documents, en llur major part inèdits. Farem esment de la concordia de 1050 entre el comte de Barcelona i l'Arnau Mir de Tost, prometent-li aquell al segon la meitat de tot quant prenguéss si es decidia a atacar Balaguer; document interessant, puix esclareix i explica un conveni celebrat l'any següent pels comtes d'Urgell i Barcelona, que és el pergami 120 de l'Arxiu de la Corona d'Aragó.

Tres altres documents citarem: la concordia entre el comte d'Urgell i son vescomte Guerau Pons, de l'any 1097, cedint al darrer la quarta part de Balaguer; el testament d'en Miró Josperra, del 1101, qui va concórrer al setge de dita població; i la donació de l'església de l'Açuda, del mateix punt, atorgada també en 1101, pel vescomte esmentat, a la canònica d'Ager.

Ja es pot comprendre, doncs, que el llibre del P. Pou és una contribució a la historia de la Catalunya occidental i que fou justament llorejat en els Jocs Florals celebrats a la mateixa ciutat historiada, l'any 1912. — J. M. i S.

MANUEL DE FORONDA Y AGUILERA. — *Estancias y viajes del Emperador Carlos V, desde el día de su nacimiento hasta el de su muerte, comprobados y corroborados con documentos originales, relaciones auténticas, manuscritos de su época y otras obras existentes en los Archivos y Bibliotecas públicos y particulares de España y del extranjero.* (Madrid, 1914; 714 pp. en foli menor.)

Reconstituir pacientment l'itinerari d'un sobirà notable o d'un cabdill de llarga i trascendental actuació, és sempre donar un profitós instrument de treball als historiògrafs. Pels itineraris es poden datar diplomes sense data i rectificar degudament l'ordre cronològic de molts fets, que resulten de vegades inexplicables per haver estat transposats per les cròniques. Cert és, però, que tals serveis i la relativa importància dels itineraris resulten més assenyalats quan el personatge pertany a més llunyana època, i, per consegüent, quan se sent major escassetat de documents i de fonts narratives per a la llur confecció: l'itinerari de Carlemany serà més difícil de fer i resultarà més profitós que no el de Lluís XIV. No obstant, mai esdevenen inútils, com es pot demostrar, per exemple, amb els de Joana d'Arc i de Napoleó Bonaparte, publicats a França no fa gaires anys. El mateix podem dir del de Carles I d'Espanya que acaba de donar a llum, amb notable perfecció tipogràfica i després d'una extensíssima investigació, el Sr. Foronda, qui ens en havia ja presentat un petit extracte, en 1895, en el *Boletín de la Sociedad Geográfica*.

Ningú dubtarà que el personatge les petjades del qual ha volgut seguir jorn per jorn el Sr. Foronda és un d'aquells que mereixen i demanen la formació del seu itinerari. La duració del regnat, la importància dels esdeveniments, l'extensió de l'escenari en què es mou Carles de Gant, ofereixen proporcions excepcionals. Per als historiògrafs catalans l'interès més directe romà limitat, naturalment, als períodes en què dit sobirà estigué a la nostra terra, des de 27 de gener de 1519, en què, procedent de Saragossa, entrà a Fraga. Romangué a Catalunya fins al primer de gener de 1520, el

qual dia sortí també cap a Fraga, encaminant-se per Saragossa, Tudela, Logronyo i Burgos a Sant Jaume de Galicia. Per Fraga entrà segona vegada a Catalunya el 22 abril de 1529, arribant a Lleida muntat en una mula i posant a la casa que Mossèn Pou tenia a la plaça de Sant Joan de la dita ciutat. Visità novament Montserrat, i el darrer dia del citat mes féu l'entrada a Barcelona, on estigué fins al 28 de juliol. El dit dia embarcà envers Italia.

El tercer viatge a Catalunya el realitzà Carles en 1533. Venia per mar de Gènova, i desembarcà a Roses el 21 d'abril. Per terra vingué tot seguit a Barcelona, on entrà l'endemà, encara que ens sigui molt difícil creure que en una jornada fes més de 130 kilòmetres. Aquesta velocitat, inversemblant, l'observarem novament quan tornarà de Montçó també en una jornada, i quan, en novembre de 1551, anirà, en un dia només, d'Augsburg a Innsbruck, viles separades en ratlla dreta per distància major de 150 kilòmetres. El 10 de juny del mateix any 1533, sortí de Barcelona, no arribant a Montçó fins al 18; féu el discurs d'obertura de les Corts; i, havent rebut noves que sa esposa havia recaigut en la malaltia a Barcelona, retornà tot seguit a aquesta capital en una jornada. El 20 de juny a la tarda arribava; i observa en Foronda que és aquest el viatge més ràpid fet per l'emperador. Sortí altra volta envers Montçó el 12 de juliol, i allí romangué fins al 30 de desembre, encaminant-se llavors a Saragoça i a Castella. Les citades velocitats, observades també en itineraris d'altres sobirans, no existien en realitat, i provenen només del mal costum dels secretaris de continuar datant documents d'un lloc del qual ja havia sortit molt abans el monarca. El Sr. Foronda, en semblants circumstàncies, hauria d'acudir a altres medis per a comprovar les jornades reials, desmentint els d'p'omes.

La quarta visita a la nostra terra tingué lloc en 1535. El 22 de març era a Fraga, i el jorn següent a Lleida; passà per Montserrat, i el 3 d'abril entrà a Barcelona, on residí fins al 29 de maig. El següent dia embarcà, arribant a Mahó el 5 de juny i a Sardenya el 10. El 18 era ja davant de Tunis.

El 15 de novembre de 1536 embarcà a Gènova; desembarcà a Palamors el 5 de desembre, visitant per quinta vegada Catalunya. Per terra vingué a Barcelona, on entrà el 6 a les onze de la nit. Partí l'endemà; passà per Lleida el 9 i per Fraga el 10, encaminant-se directament a Valladolid. L'agost i setembre de 1537 tornà a Montçó a celebrar Corts, i sense entrar a Catalunya s'encaminà novament a Castella; però el 27 de desembre del mateix any ja era a Fraga, passant per Lleida el 28 i entrant a Barcelona el 31. En aquesta sexta visita estigué a la nostra ciutat fins al 25 d'abril de 1538, en el qual dia embarcà envers Niza i Gènova. El 19 de juliol ja tornava a ésser a Colliure i el dia següent desembarcà a Barcelona: sèptima visita, de poca durada, puix partí envers Valladolid el 26 del propi mes.

L'octubre de 1541, sense tocar a la Catalunya continental, passà per Mallorca, camí d'Alger; i a les darreríes de novembre era altra volta a Evissa, anant a desembarcar a Cartagena. El 22 de juny del següent any arribà a Montçó, a la reunió de Corts; i allí residí fins al 10 d'octubre, dirigint-se llavors a Barcelona, on entrà el dia 16. Aquesta octava visita durà fins al 20 de novembre, en la qual data se n'anà a dormir a Martorell; i, passant per Tarragona i Tortosa, arribà a València el 4 de desembre, encaminant-se a Castella.

El 19 de març de 1543 tornava a passar per Fraga envers Barcelona; però, havent-se aturat dotze dies a Molins de Rei, no entrà a la ciutat fins al 10 d'abril, romanent aquí fins a les darreríes del mes. El primer de maig embarcà envers Roses, Cadaquers i Marsella, arribant a Italia el 24. Fou aquesta la novena i darrera vegada que visità Barcelona.

Potser hauria estat profitós posar una sinopsi dels fets històrics que afecten l'emperador, al començament de cada any de l'itinerari, encara que sigui prou coneguda de tota persona un xic erudita la política europea d'aquell embrollat període; però considerem improcedent ço que s'ha demanat a l'autor que donés molta major amplitut a digressions, i major profusió de notes i observacions per aclarir punts dubtosos i combatre opinions errades. Això seria impropri de l'itinerari; i, sobre tot per al segle XVIe, quan ja són tan abundants les fonts de tota mena, tals digressions i observacions requeririen cada una un volum sencer apart, i, per a Carles I^r, obligaria al Sr. Foronda a una obra interminable. No trobem res de sobrer ni censurable en què hagi l'autor procurat fer constar i fins multiplicar les cites de proves documentals que ha aplegat, en les seves investigacions, de les dates i estancies que va consignat a l'itinerari. — J. M. i S.

F. MONSALVATGE I FOSSAS. — *El Obispado de Elna* (Olot, 1911-14, tres volums en 4.^t)

Amb aquesta obra arriba ja al volum 23 la col·lecció de *Noticias Históricas*, que va començar el Sr. Monsalvatge vint-i-sis anys enrera, destinada a reunir tota la documentació referent a

l'antic Comtat de Besalú i territoris anexas. És un exemple de constància i de devoció al passat de la patria ben digne de llaor, i únicament és de doldre que no hagi estat escrita en la llengua de la terra.

El Obispado de Elna porta una extensa introducció amb noves històriques d'aquella vi'a i algunes indicacions de l'establiment de les ordres monàstiques en aquell bisbat, entretenint-se un poc més en les militars del Temple i de l'Hospital de Jerusalem. També hi dóna una curiosa llista amb notícies breus dels titulars dels tres arcedianats en què estava dividida la diòcesi. En l'Episcopologi, a partir de Domnus, en la segona meitat de la VI^a centuria, va fent oportunes correccions i rectificacions, com per exemple en tot allò que es refereix al successor de Guillem Jordà (1171-86), el qual, segons en Puiggarí, en son *Catalogue*, i els comentadors de l'*Histoire générale de Languedoc*, fou Berenguer V, per haver llegit erròniament certa escriptura que en realitat pertany a l'any 1053.

Després de l'Episcopologi tracta dels concilis celebrats en el bisbat d'Elna, començant pel d'Elberri, del 301, i dóna un catàleg dels sínodes. Cal també recordar que analitza la llista dels prelatos segons els crònics falsos d'Haubert, Flavi Dextre i altres, assenyalant els bisbes que resulten imaginaris, com Esteve i Joà, en el X^e segle.

El darrer volum està dedicat a la llista alfabètica de totes les esglésies i monestirs del bisbat de referència, amb profusió d'indicacions històriques i d'interessants noves arqueològiques, moltes referents a la pintura i treballs d'art, principalment les de les esglésies de Sant Llorenç de la Salanca, Sant Vicens de Clairà, Sant Martí de Furques, Sant Joà de Perpinyà, Sant Quirze i Santa Julita de Pia. Per cert que s'observa que al tractar de la de Bula-terrana, que és la forma catalana del nom del lloc, segueix la corrompuda i afrancesada de Bola-ternera (Boule-ternère).

Porta cada volum un apèndix de documents amb numeració separada i sense ordre cronològic, de manera que resulta bon xic difícil la consulta. Moltes escriptures inèdites, però també molt tret de la *Marca Hispànica* i altres obres antig. es. Ens desplaui que l'autor continuï el mal costum de no posar-hi la signatura o indicació de l'obra d'on les pren. Només indica la procedència per als documents inèdits que pertanyen a l'Arxiu de la Corona d'Aragó o al Municipal d'Elna. Així, en el volum primer, hi transcriu vint documents dels segles IXe i X^e (molts d'ells diplomes carolingis ja publicats més d'una vegada) i mai ens diu d'on provenen.

També hauria de citar més sovint els autors dels quals pren bona colla de noves, puix és l'única manera d'expressar el respecte a aqueixa especie de propietat que adquireix tot aquell qui dóna a conèixer un fet per primera vegada. En podríem citar multitud d'exemples: per mostra n'apuntarem només un a l'atzar. En l'Episcopologi, al parlar de Bernat de Berga, l'autor reproduïx el segell d'aquest prelat, i diu que penja d'un document de 1244, amb les mateixes paraules amb què ho descriu l'Alart, qui igualment donà el facsímil d'aquell segell, en son treball *Les patronnes d'Elne et l'abbaye de Jau*, publicat en 1857. — J. M. i S.

KLÜPFEL, LUDWIG. — *Die äussere Politik Alfonsos III von Aragonien (1285-1291)*. Amb un apèndix: *Beiträge zur Geschichte der inneren Politik Alfonsos*. Berlín und Leipzig, Dr. Walther Rothschild. 1911-12 (VIII + 174 pp., en 4.ta).

Aquesta interessant monografia constitueix el quadern 35 de les *Abhandlungen zur Mittleren und Neuere Geschichte*, que, sota la direcció del Dr. Enric Finke, edita Walther Rothschild. Una part d'ella (fins al capítol VII) valgué al seu autor, el malaurat Ludwig Klüpfel, el títol de doctor a la Universitat de Freiburg. És un treball fet amb una vasta i segura preparació, aconseguida en un profund estudi de les *Cròniques catalanes*, dels historiadors de la Corona d'Aragó (Zurita amb preferència), dels cronistes i historiadors sicilians, que l'autor dugué a terme a les càtedres de W. Götz, a Tubínga, i H. Finke, a Freiburg. El treball és avalorat encara amb un conjunt de documents inèdits, de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, que vénen a aclarir i a fonamentar algunes importants qüestions debatudes en el curt però palpitant regnat d'Alfons II.

La primera part de la monografia, destinada a l'estudi de la política exterior del rei Alfons, està dividida en onze capítols. Exposa en el primer, en una síntesi admirable, el desenrotllament de la política aragonesa fins als temps de Pere el Gran. L'esperit d'Aragó era ben bé un altre que el de Catalunya. Des de la formació de l'Estat confederat, ambdúes tendències, la catalana i l'aragonesa, lluiten per assolir el predomini. Catalunya se sent identificada amb la política dels reis del casal de Barcelona. Aragó, en canvi, veu amb disgust com resten inobservades certes garanties imposades pel costum, i sent aversió envers les empreses a l'estranger, sobreiximent de les energies catalanes, de les quals treia penes, mes no cap guany. Aquestes oposades tendències es manifesten en

les lluites entre el rei i la noblesa, essent el primer assaig per a fixar legalment llurs relacions el *Privilegi General de la Unió*, provocat per l'expedició de Pere *el Gran* a Sicília. De totes aquestes qüestions tracta el capítol I, simplement introductiu, en el qual se'ns mostra en Klüpfel (potser més que en cap altre) amb envejables qualitats d'historiador.

El capítol II es pot considerar encara d'introducció, ja que es refereix als temps en què Alfons era simplement infant d'Aragó. Del caràcter d'aquest, gairebé res podem saber que no ens sigui donat pels seus actes. Tan sols en els *Anals* de Ripoll se'n troba una pobre semblança, i Blancas el qualifica de «*in dando munificentissimus, in exigendo non acerbus*». El seu nom apareix per primera vegada en el conveni de Sordes, que el seu pare, essent encara infant, tancà amb el rei Eduard d'Anglaterra. Ja aleshores va acordar-se el matrimoni d'Alionor, filla del rei anglès, amb Alfons d'Aragó. Aquest atansament d'ambdós països, garantitzat així per a l'esdevenidor, té una gran importància en la política internacional, ja que es dreça enfront de la poixança francesa, lligada sovint amb el Pontificat, i es dirigeix, noresmenys, a la defensa dels interessos d'Anglaterra i Aragó a Navarra, i potser, en l'ànim de Pere *el Gran*, a cercar un apoi per a la futura empresa de Sicília.

Ben aviat compartí el rei Pere els seus arduos afers amb el seu fill. Mentre aquell es trobava combatent els moros de València, esclatà la revolta dels nobles catalans. Totes les relacions diplomàtiques d'abans de la guerra, per si era evitable, l'infant les dugué a terme. Ell començà la lluita armada contra el comte de Foix, prengué gran part en el setge de Balaguer, i fou l'encarregat de tramitar els processaments dels nobles sotmesos. En 1281 prengué part en les vistes que va tenir el seu pare amb el rei Alfons X de Castella i amb l'infant Sancho, en el poblet de Campillo. Quan Pere *el Gran* emprengué l'expedició a Berberia i a Sicília, ell i sa mare restaren com a regents dels regnes. Al retorn del rei lluità en el setge d'Albarrací contra D. Joan Núñez de Lara, al·liat del rei de França; contribuí a l'organització de la defensa contra els francesos, i, finalment, ja prop la mort el rei Pere, comanà l'expedició a Mallorca. És de doldre que aquest capítol segon no vagi acompanyat, com els següents, de documents de l'Arxiu de la Corona d'Aragó. En els registres de Pere *el Gran* se'n troben alguns que haurien fet més remarcable el paper importantíssim que jugà l'infant Alfons en la política del seu pare. Així, no es va reduir el rei a manar a l'infant Alfons que conduís a Lleida, on també anà el rei Pere, els nobles presoners, com afirma en Klüpfel (p. 13); sinó que, a més, li va conferir plena potestat per a rebre dels nobles les terres i les indemnitzacions pecuniàries a què havien estat condemnats, i per a tornar-los aquelles en feu, segons els Usatges i Consuetuts de Barcelona, imposant les condicions que l'infant pogués i volgués imposar (Arxiu de la Corona d'Aragó, reg. 47, fol. 17). Ell fou també qui, després de senyorejar-se dels castells dels rebels, va prometre, inclinant-se a la clemència, tornar-los-els, passats deu dies (reg. 47, f. 19).

En el capítol següent III es comencen a tractar de ple els esdeveniments del regnat d'Alfons II. S'hi estudia la direcció que de bon principi imprimí el rei a la seva política, i el seu comportament envers la Sicília, que no abandona al Pontificat, com havia demanat en l'hora de la mort el seu pare per redimir els seus pecats, ans permet la coronació del seu germà Jaume com a rei de l'illa, complint així la renúncia que, de sos drets havia fet, en favor d'aquell, pel maig de 1285. Eduard d'Anglaterra comença les seves intervencions per a l'assoliment del *statu quo* europeu. Després de diverses alternatives s'arriba a una reunió a París pel juliol de 1286. Ambdúes parts (Felip *el Formós*, de França, i els representants aragonesos) posen en mans del rei d'Anglaterra llurs procuracions: el primer, però, amb la condició que ajudaria a Jaume de Mallorca si Alfons l'atacava. El Congrés terminà amb un armistici entre Aragó i França, que havia de durar des del 22 d'agost de 1286 fins al dia de Sant Miquel (29 de setembre) de 1287, i, si es prolongava, havia d'ésser solament per dos mesos.

Els autors del conveni de París desitjaven que aquest no tingués un valor provisional, ans bé que fos el primer graó per a l'assoliment d'una pau general. Mes, perquè així succeís, havia, abans de tot, de rebre al sanció pontifical, i a aquest objecte s'encaminaren les missatgeries dels reis d'Anglaterra i d'Aragó al Sant Pare. Pel setembre de 1286 n'hi envià una Alfons II: havia de demanar al papa Honori la restitució dels regnes que Martí IV havia arrabassat al seu pare, i excusar els fets de la passada guerra. Portava també poders per a preparar una entrevista d'Alfons amb Honori. No tingué cap èxit. A la fi, per Nadal de 1286, va començar a Burdeus un Congrés (cap. IV) per a tractar de la pau. Aviat hi arribaren els representants del papa i els d'Aragó. Aquests portaven, com a principals capítols, la revocació de la investidura que Martí IV féu a Carles d'Anjou, la reivindicació dels drets d'Aragó sobre Navarra, derivats de la donació de Sancho VII a Jaume I, i el consentiment per a declarar feu de Roma la Sicília i cedir una part de la Calabria. No sabem com de-

gueren ésser rebudes aquestes proposicions: el cert és que les relacions entre França i Aragó eren ja massa tívants, i, al mateix temps que tenien lloc les sessions del Congrés de Burdeus, els francesos prenién l'ofensiva contra Aragó.

Alfons II i Eduard cregueren que sols deixant lliure el príncep Carles de Salern, qui era en poder d'Aragó, hi podia haver pau; i a les vistes d'Oloró (cap. V) es fixen les condicions (ben dures per cert) de la llibertat: diners, resenes i el vassallatge de la Provença, que cauria en poder d'Alfons, en cas d'incompliment de les condicions per part de Carles. Però aviat vegé el rei d'Aragó que aquesta conferència no li portava els favorables efectes desitjats. Es volgué desfer dels compromisos. Eduard aconseguí disuadir-lo. Mes la treva, de fet, quedà trencada.

Els adversaris del tractat d'Oloró treballen per desfer-lo, i té diverses alternatives d'acceptació i no acceptació per part d'Alfons II. Perquè aquest l'accepti, es modifiquen algunes condicions de la llibertat de Carles de Salern. Però els darrers esdeveniments probaven que la influència del príncep era escassa. Els veritables enemics del conveni eren França i Roma: aquella, ajuda a Jaume de Mallorca; aquesta desoeix els afalacs i les submissións d'Aragó. Novament es modifiquen les bases per a la liberació definitiva de Carles de Salern, a les vistes entre Alfons II i Eduard d'Anglaterra, que comencen a Jaca i acaben a Canfranc (cap. VI). De totes maneres la situació no millora: una ambaixada aragonesa al Sant Pare és detinguda a Narbona, i, quan aconsegueix arribar a Roma, el papa li nega cruament l'audiència.

Tement perdre la seva independència d'acció, el rei Jaume de Sicília s'havia deslligat de la seva unió amb Catalunya, deixant a Alfons en llibertat completa per a entendre's amb els seus enemics, prescindint dels interessos sicilians; i per la seva banda emprengué una ofensiva contra Carles de Salern, al qual el papa Nicolau havia coronat rei de Sicília. Després de conquerir algunes ciutats, com Semenara i Sinopoli, va arribar Jaume de Sicília davant Gaeta, que assetjà. Aquí s'avistaren ambdós prínceps (cap. VII), però sense un resultat positiu.

Davant del fracàs successiu de les convencions de Canfranc, un nou Congrés es reuneix a Perpinyà pel febrer de 1289 (cap. VIII). En aquest punt en Klüpfel rectifica l'afirmació de Lecoy de la Marche que Alfons II no hi havia enviat representants. Exposa com, havent aconseguit els francesos que les qüestions es resolguessin per votació, els catalans es retiraren sense que les negociacions haguessin sortit de la fase inicial, ja que llur resultat podia preveure's, donada la comunitat d'interessos francs i mallorquins. El rei d'Aragó envià una ambaixada al papa, que recomanà una entrevista entre Alfons II i el rei de Nàpols. S'hi acordà una treva, que no es dugué a terme perquè el rei de França refusà d'entrar-hi. De totes maneres l'hora de la pau s'acosta. Aragó s'atansa al Pontificat. En el Congrés de Tarascó (cap. IX) es fixen les condicions per a una pau general: Alfons haurà d'enviar una ambaixada a Roma a demanar l'alçament de l'excomunió i la revocació de la donació feta per Martí IV a Carles d'Anjou; haurà també d'armar una creuada a Terra Santa. En això obtingué un triomf la Curia, mes no en els punts essencials. No mereix, doncs, el conveni el mal judici que ha merescut als historiadors. En tots ells, fins en el ben informat Zurita, es pot llegir que Alfons II s'hagué d'obligar a pagar tribut a la Santa Sèu i a tornar Sicília als Anjou; però en els articles del tractat no es troba cap fonament per a aquesta afirmació. El rei d'Aragó tornà resenes i diners a Carles, i li fou aconsellada una treva amb Castella.

No perdía de vista el rei Alfons la política d'aquesta. El rei Pere *el Gran* treballà per atreure's a don Sancho, i aparentment ho aconseguí; mes en la invasió francesa es vegé l'error d'aquella política, ja que el rei de Castella oí les peticions del rei de França respecte de la seva neutralitat. Més tard, a Bayona, es concertà el matrimoni de Sancho IV amb una germana de Felip *el Formós*. Aquests fets determinaren que, quan Alfons II rebé una ambaixada de Castella per a renovellar les al·liances, no les acceptés. Les relacions esdevingueren hostils i determinaren la confederació de Castella amb França contra Aragó, la qual es fa més ferma després d'un assaig d'avinença respecte de la sort dels infants de la Cerda, un dels quals, Alfons, és jurat per rei de Castella i de Lleó. Tot el regnat d'Alfons II continuà la lluita. Jaume II seguí la mateixa política del seu germà.

El capítol XI, el darrer referent a relacions externes, és dedicat a tractar de les que mantingué Alfons II amb els estats islàmics. La política de relació amb ells, començada amb el tractat de 1273, fou seguida per Pere *el Gran* i Alfons II. Aquest firmà tractats amb Mohamed II de Granada, al·liant-se amb ell contra França i el Marroc; amb Othman de Tlemecen, fixant la situació de l'alcaid d'Aragó i de les seves tropes en aquelles terres; amb el rei de Túniç, a qui féu un emprèstit, fixant les facultats de l'alcaid aragonès, estipendi de les seves tropes i assegurament de la llibertat dels catalans en llurs pràctiques religioses. Totes aquestes relacions tenien, noresmenys, un caràcter eminentment comercial i de colonització, apart de llur valor polític.

A continuació d'aquest capítol hi ha un apèndix, que és una interessant contribució a la història de la política interior d'Alfons II. Està dividit en dues parts, en les quals tracta respectivament de les lluites contra el partit de l'oposició i de la política seguida respecte de l'Església. El llibre acaba amb un segon apèndix de documents.

Aquesta es l'obra del Dr. Klüpfel, en qui és de lloar, al costat d'una aciençada preparació històrica, un ponderat sentit filosòfic en l'enllaç i la comprensió dels fets. — F. S.

FIDEL DE MORAGAS I RODÉS. — *L'antiga universitat de Valls*. — Valls. Estampa d'Eduard Castells. 1914. — Fasc. de 49 pp. en 4.^t

L'Arxiu Municipal de Valls ha trobat en D. Fidel de Moragas l'ordenador dels documents fins ara dispersos i mal guardats. Dóna idea de la pacient obra acomplida el text d'aquest llibret, que reproduïx la conferència donada pel seu autor a l'Associació Catalanista de Valls el dia 2 de maig de 1914. L'antiga organització municipal és revisada segons les notícies dels documents, retraient també, a mida que el cas s'ho porta, els costums, fires i processons dels quals la universitat tenia guarda.

L'expoliació de l'Arxiu Municipal de Valls era ja molt avançada quan el Sr. Moragas s'imposà la patriòtica tasca de la seva ordenació. Nombrosos documents eren ja perduts, entre ells el *Llibre de Redreç*. La serie actual dels *Llibres del Consell* comença l'any 1393, i un xic abans (1372) els *Llibres de Claveria*.

SCHWARZ, KARL. — *Aragonische Hofordnungen im 13. und 14. Jahrhundert. Studien zur Geschichte der Hofämter und Zentralbehörden des königreichs Aragon*. — Abhandlungen em Mittelereen und Neueren Geschichte. Heft 54. — Berlin und Leipzig. Dr. Walther Rothschild. 1914. (x + 154 p. en 4.^t)

El Dr. Karl Schwarz, format a l'escola històrica de Heinrich Finke, G. v. Below i F. Meineke, ha realitzat un treball notable, no sols per la seva estructura científica, sino per ésser fruit d'una investigació dirigida vers una qüestió tan interessant i poc estudiada com aquesta de les ordinacions de la Cort catalana. Abans que ell Ludwig Klüpfel n'havia tractat (molt més limitadament) a la seva obra *Die Beamten der aragonischen Hof- und Zentralverwaltung am Ausgange des 13. Jahrhunderts*. També en Carreras Candi les havia estudiades en uns articles publicats a *Cultura española* (n.º II, 1906) i al *Butlletí de l'Academia de Bones Lletres de Barcelona* (n.º 35). Mes restava encara molt a fer.

Comença el llibre del Dr. Schwarz amb una breu introducció en la qual relaciona els ordinaments catalans amb els d'altres països, com Castella i França.

A continuació entra a estudiar, plenament, les ordinacions catalanes; glosant, en la primera part, els capítols de les de Pere el Gran, Alfons II i Jaume II; cercant en regnats anteriors l'aparició dels càrrecs, posant de relleu el caràcter que cada un d'aquests reis donà als seus ordinaments. Pere el Gran en va publicar dos. El primer, el més important, que és datat pel Sr. Schwarz entre el 16 de novembre de 1276 i el 23 d'abril de 1277, ens dóna la llista dels oficials de Cort, amb els deures i les rendes llurs; però es refereix únicament als càrrecs de la Casa reial, en el seu sentit més estricte. En canvi, en les ordinacions d'Alfons II es tracta, gairebé exclusivament, del funcionament del Consell reial, de l'administració de la justícia, de l'arranjament de la tresoreria; de les quals coses no parlen les de Pere el Gran. Els ordinaments de Jaume II, fets com els del seu germà, sobre el reconeixement i l'observancia dels de Pere II, es refereixen, principalment, a la distribució del seguici reial a les vuit taules del menjador del palau.

En aquesta primera part podem assenyalar alguna petita inexactitut d'interpretació o de copia. Així, diu (p. 8) que «el Reboster rebrà 500 sous barc. anuals i un morabatí d'or per cada cavall que el rei doni a altre que no sigui el seu cavallerís». I és: «per cada cavall que el rei doni, que el cavallerís no hagi pensat durant deu dies». Aquest paragraf (*Doc. ineditis*, vol. 6, p. 8), que és una mica fosc en les ordinacions, ve aclarit pel referent al cavallerís (id. p. 11). Diu també el Sr. Schwarz (p. 37): «senyores de cavallers». Ha de dir: «senyors de cavallers» (*Docs. ineditis*, p. 17).

La segona part del llibre està destinada a tractar de les grans ordinacions de Pere el Cerimoniós. Fa observar el Sr. Schwarz la importancia d'aquestes ordinacions. Cap dels grans països romànics té en els segles XIII i XIV res semblant. França i Nàpols poden sols presentar algunes llistes amb el títol, sou i, rara vegada, petites notes referents als diversos càrrecs. *Les Partides* d'Alfons X ja s'hi acosten més, però no són tan completes.

Una gran novitat presenten les ordinacions de Pere III en la divisió de la Curia. Consisteix en no concentrar en un sol oficial la suprema direcció de la Casa reial, com s'havia vingut fent a Catalunya, com se feia encara a França; sinó en distribuir-la entre el Majordom, el Camarlenc, el Canceller i el Mestre racional. Precedeix els ordinaments una llarga introducció on es dona, en general, el pla del conjunt i s'especifica la seva finalitat. Es vol delimitar clarament la categoria i l'activitat dels diferents funcionaris, i, sobre tot, fixar les competències dels oficials majors respecte dels menors. No és lícita l'acumulació de funcions. A continuació estudia el Dr. Schwarz cada un dels càrrecs subordinats als quatre grans funcionaris damunt dits, distribuint l'estudi en la forma següent: Subordinats al Majordom: Botelleria, Panisseria, Cuina, Comprador, Escuderia (1), Falconer major i Sobreatzembler. Subordinats al Camarlenc: Rebost, Uxiers d'armes i Porters, Posader i Algotzir. Subordinats al Canceller: Consell reial, Vicecanceller, Protonotari i altres funcionaris de la Cancelleria, Regiment de Cort, Endreçadors de la consciència, Confessor, Capella, Almoina i Correus. Subordinats al Mestre racional: Tresorer i Escrivà de ració.

Per fer aquesta classificació, el Dr. Schwarz ha restat completament fidel al text de les ordinacions. Si hi ha trobat alguna denominació comprensiva d'una serie de càrrecs, no ha dubtat en acceptar-la: així els noms de Botelleria, Cuina, Panisseria. En defecte d'aquella ha agrupat els oficials sota el nom del seu superior: així les denominacions de Sobreatzembler i Falconer major. Finalment, en cas d'haver-hi un sol oficial destinat a un servei o diversos oficials d'igual categoria, els designa pel nom respectiu: així el Posader, el Confessor, els Correus. A pesar de tot (i aquest és el punt feble de la classificació), alguns càrrecs en resten fora i han estat tractats apart. Són aquests: els joglars, sotsmesos al Majordom; i oficials de Cambra, barber, armador, sastre, metges i alguns altres sotsmesos al Camarlenc.

Servint-se, com es serveix, el Dr. Schwarz, de l'edició de les ordinacions feta en el vol. V dels *Documentos inéditos* de l'Arx. Cor. Aragó, no ha pogut tractar d'un càrrec, dependent del Canceller, que consta en el ms. 5,980 de la Biblioteca Nacional de Madrid.

Aquest manuscrit, entre les seves variants, presenta la d'un capítol destinat a parlar del càrrec d'Arxiver, després del de Segelladors de la Escrivania. S'hi exposa la necessitat de tenir ben ordenat l'arxiu, per a la qual cosa nomena arxiver un dels escrivans, que haurà de rebre cada any els registres finits dels Protonotaris, dels Secretaris, del primogènit i de sa muller; els ordenarà a l'arxiu, segons els calendaris en què siguin fets; els inscriurà en un memorial, els intitularà, els numerarà i en formarà l'índex onomàstic; els farà adobar i reparar pels escrivans. Totes les despeses li seran pagades dels diners dels segells reials.

A la tercera part del llibre es tracta de les *Leges Palatine* de Jaume II de Mallorca, fruit d'una doble influència, catalana i francesa, que el Dr. Schwarz posa de manifest. Al final del llibre hi ha un apèndix, que és una minuta d'una traducció llatina de les *Leges Palatinae*, que es troba a l'Arxiu de la Corona d'Aragó (Leg. 97, Pere III).

De tota aquesta obra en conjunt, podríem dir-ne ço que en particular ha dit el Sr. Schwarz mateix de la part primera: s'hi troba a faltar treball d'arxiu: treball d'arxiu que vingui a fixar l'extensió pràctica que les ordinacions tingueren en cada un dels regnats. I això es pot esclarir solament després d'un detingut examen dels registres del Mestre racional.

Altrament, la tasca del Dr. Schwarz és ben lloable: ha fet tot ço que era possible fer sobre la base de les coses ja publicades (ben escasses per cert), ha il·lustrat l'estudi de cada un dels càrrecs amb documents de les *Acta Aragonensia*, i n'ha donat a conèixer algú d'inèdit de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, tret de l'inagotable proveïment d'en Finke.

No voldríem deixar passar aquesta ocasió sense fer una lleugera advertència, endreçada, no exclusivament al Dr. Schwarz, sinó a tots els historiadors alemanys que ens honoren estudiant qüestions de la història de Catalunya. Tots ells nomenen els nostres reis amb el nom castellà i amb la numeració que els correspon com a reis d'Aragó. Això és d'inexactitud manifesta: malgrat d'ésser reis d'Aragó, seguien la numeració dels comtes de Barcelona, com en realitat es pertanyia per ésser la de la línia directa masculina. En aquest estudi que ara ha realitzat, haurà pogut veure taxativament, el Dr. Schwarz, com les ordenacions del Rei Cerimoniós porten per títol: « Ordenacions fetes per lo molt alt senyor en *Pere terç* rei d'Aragó ». — F. S.

(1) Aquesta denominació no ens sembla encertada. Els homes d'escuderia, segons consta taxativament en les ordinacions, eren vuit macips destinats a pensar, abeurar i netejar els cavalls, endreçar els estables, on ells mateixos han de dormir, eren els oficials inferiors. No és possible, doncs, comprendre sota aquesta denominació els manescals i menys els cavallerissos, com fa en Schwarz.